जल, श्री ज्ञानवापिको जल, श्री पशुकुण्डको जल, श्री सीताकुण्डको जल, श्री टेवुदोभानको जल, श्री हनुमन्तघाटको जल, श्री गोलहिटिको दहको जल; श्री ज्वालामुषिको जल, श्री मुक्तिक्षेत्रको जल, श्री श्री कालिगंडकिको जल, श्री श्वेतगण्डकिको जल, श्री सरजु गंगाको जल, श्री मालिकाको जल, श्री पाताल गंगाको जल, श्री प्याग, गंगा-जमुना, सरस्वति, त्रिवेनीको जल, श्री कमलेश्वरीको जल, श्री सप्तगण्डकिको जल, श्री अनन्त लिंगको जल, श्री सिपाडोलको जल—एति तिर्थको जल, एक एक तिर्थको अनेक अनेक फल। एति तिर्थ सर्वं यो पोषरिमाहा छ। यो पोषरिमाहा स्नान गरिकन देवतर्प्पन पितरतर्प्पन संध्या आदि समस्त कर्म जसले गर्‍यो यति तिर्थमाहा स्नान गर्‍याको पुन्य पावनु छ।

टेटन ढोषावाहिर पनालिमाथिको देवलले सदावर्ति गुठिको षेत, जमल द्वाकचलको दक्षिण टूसागल देवल, श्री उपाध्याको पनालि। वालमसान पश्चिम उमदेको देवल, कुलादेखि मासवखेलको उत्तर असन पनालि माथिको चौरको देवल श्री कान्तिपुर नगरको पूर्व। एति भूमिमध्यमाहा धर्नु रोजो हान्मरू गर्नु आत्महत्या आदि कसैले केहि पाप यो पोषरिमाहा गर्नो नाहि, कसैले गर्‍या हुदा कोटि अगम्यागमन, कोटि अभक्षाभक्षन कोटि ब्रह्महथ्या, कोटि गोहथ्या, कोटि गुरुहथ्या, कोटि वालहथ्या, कोटि स्त्रीहथ्या, कोटि शिवलिंगध्वंशन गर्‍याको पाप। एति तिर्थमहा पाप गर्‍याको एति तिर्थमहा वस्याको श्री श्री श्री परमेश्वरी नास्याको पाप। तस्का सिर कदाचित् हट गरि वस्या हुँदा, रह्या हुँदा, घिस्याइ धाफल्या, वाध्य टिल्या प्राश्चित नाहि।

दृष्ट साछि—श्री आदित्य, चन्द्रमा, अग्नि, पृथ्वि, जल, आकास, वायु, आत्मा, यम, दिन, रात्रि, संध्या, धर्म, श्री ब्राह्मण पाँच, प्रधान पाँच, खस मगर पाँच। श्री शाके १५९२ कातिक शुदि पूर्णिमा।

विशेष शब्दहरू

परं भाखा : परम भाषा। यसबाट जाहेर हुन्छ, प्रतापमल्लको समयमा नेपाली भाषाले प्राय: अचेलको झैं विस्तार पाइसकेको थियो।

असंख्यात : असंख्य।

सास्त्र : शास्त्र।

पावनुछ : पाउँछ।

पुन्य : पुण्य।

निकसिकन : बाहिरिएर।

लेइकन : ल्याएर।

चक्रवर्तेन्द्रमल्ल : प्रतापमल्लका छोरा।

वारानशि : वाराणसी।

पनति : पनौती

तिर्थ : तीर्थ।

"आफुले संकल्प गरिकन पानि राष्यो" : छाँटले 'आफु' अन्य पुरुष भएकोले यहाँ 'राष्यो' क्रिया प्रयुक्त भएको हो। अचेलको प्रयोगअनुसार यहाँ अभीष्ट 'राष्याँ' थियो।

सपनतिर्थ : स्वप्नतीर्थ।

टेषु : टेकु।

प्याग : प्रयाग।

जमुना : यमुना नदी।

त्रिवेनी : त्रिवेणी।

कमलेस्वर : कमलेश्वरी।

वाराह क्षेत्र : सुनसरी जिल्लाको एउटा तीर्थस्थल।

ढोषा : ढोका।

पनालि : कुलो।

देवल : देवालय।

धर्नु : धरपकड गर्नु।

रोजो : दैनिक।

हान्मारू : मार-काट।

गर्नो नाहि : गर्नु छैन।

गर्‍या हुदा : गरेको खण्डमा।

हथ्या : हत्या।

हट गरि वस्या हुँदा : ढिपी गरी बसेको खण्डमा।

रह्या हुँदा : रहेको खण्डमा।

धाफल्या : आफलेदेखि।

वाध्य टिल्या : अर्थ अज्ञात।

प्राश्चित : प्रायश्चित्त।

नाहि : छैन।

आकास : आकाश।

पाँच : पञ्च।

कातिक : कार्तिक।

प्रकारले दुर्योधनले आज्ञा गर्‍यापछि अस्वत्थामाले ति वचनकन सुनि युद्धमा डुर्मद भयाका राजा दुर्योधनकन आज्ञा गर्दा भया– हे दुर्योधन, उठ्नु हवोस् । हजूरको कल्याण हुन्याछ । रणभूमिमा सत्रुहरुकन हामिहरुले जित्नै छुं । हे महाराज, अग्निहोत्र गर्‍याका तपस्या गर्‍याका सत्यमा रह्याका वेदले पवित्र भयाका पाहुनाकन मान्याका वलिविस्वेदेव गर्‍याका कुवा बनायाका इनार वनायाका तलाउ वनायाका देवताका मंदिर वनायाका अंनदान गर्‍याका सत्यमा वस्याका जप गर्‍याका इत्यादि सबैले गरि सोमकहरुकन मैले मारुंला भनि आज प्रतिज्ञा गर्‍याँ । आजका रात् नबिताइ प्रातकाल नहुनु पाइ रणभूमिमा सत्रुहरुकन मैले नमार्‍या सजनहरुले उचित कुरा भन्याका जज्ञ गर्‍याका धर्मकन नहवोस् । हे महाराज, सवै पांचालहरुकन नमारि मेरा कवच्कन छोडन्या छैन । हे महाराज, यो कुरो सत्यै मैले भन्युं । तस्ता वचनकन सुंनु हवोस् ।

(वीर पुस्तकालयबाट)

विशेष शब्दहरू

बाकि : बाँकी ।

सेख : शेष ।

विग्रेको पालहरुको सरादाम् : पालहरुमा भएको बिग्रेको सामग्री । यहाँ 'विग्रेको' शब्द सरादाम्को विशेषण हो ।

कटल् : कत्तल ।

विस्रां : विश्राम ।

थुलो : ठुलो । < प्राकृत थुल्लो < संस्कृत स्थूल: ।

जत्न : यत्न, जतन ।

याँहि : यहीं ।

डुर्मद : दुर्मद ।

जित्नै छुं : जित्ने नै छौं ।

सजन : सज्जन ।

मैले भन्युं : मैले भनें ।

□

५५
हीनव्याकरणी विद्यापति

गीतगोविन्द [सम्वत् १८८८]

(श्रीगणेशाय नम: श्रीशरस्वत्यै नम: श्रीराधामाधवान नम:)
श्रीगणपति राधाकृष्णजिकों करिकै वारंवार प्रणाम शरण ।
विनु वैयाकरण विद्यापति कठिन काव्य गीतगोविन्द भाषा करण ।।

एकांत कोहि यमुनाजिका तीरविषे कामरतिरसलीलाले युक्त भयिकन राधासंग रममान गरि खेल्दा श्रीकृष्णजिको सभै प्राणिजनलाई पालना गर्नामा शक्ति सामर्थ हवस् भनि जय प्रणाम गरिकन श्रीकृष्णजिमा प्रीति हवस् भक्त जनको चित्तरंजन हवस् सर्प पाप क्षय हवस् भन्ना निमित्त श्रीजयदेव नामा कविले श्रीगीत गोविंद नाम भयाको ग्रंथ गीतवाणीले व्याख्यान गर्दछन् ।

राधा भन्याकि गोपस्त्रिमाहा मुष्य स्त्री हुन् । माधव श्रीकृष्णरूपी नारायण । इ दुवै इच्छावसले पृथ्विभार हर्नानिमित्त लीलापूर्वक अतिसुंदर मनुष्यदेह धारण गरि प्राप्त हुदा उमामहेश्वरजहिं राधाकृष्णस्त्रीपुरुषका ब्यभिचाररसमा तत्पर भयिकन यमुनाजिका तीर, वाटाका झाडि वीचवीच घना तमालवृक्षवनमा मानहुं हवेलिका कोठा हुन् कि भन्या झैं कामिजनले रमण गर्नामाफिक्का अनेकतरहका ढेरै संकेत स्थान भयाका वाटाका वन झाडि झुट वीचवीचमाका कुंजघरविषे कामसरले मत्त भयीकन कहिले कोहि जग्घामा कहिले कुनै स्थानमा गरि षेल्दा कृष्णजिलाइ देषि सभै अहिरमध्ये मुष्य नंदजि यमुनातटमा गोठ राषि पुत्रमा भय मानि राधाप्रति केहि वचन् वोल्दछन्—"हे राधे ! यो रात्रिसमये वनमा बालकृष्णलाइ भय होला तसर्थ तिमिले चाँडै घरमा लैजाउ ।" भंदा नंदजिका वचन् शुनि राधा वचन् वोल्दछिन्—"अहो !" आश्चर्य मान्दि "श्रीसूर्योदय भयाका वेलामा क्या डर होला" भन्दि राधाप्रति नंदजि वचन् वोल्दछन्—"अरे ! मेघले आछादन्

विशेष शब्दहरू

तेजि हालनु : त्यागी हाल्नू ।

ठोर : चुच्चो ।

पृष्ठि : पिठिउँ ।

वेग पुछ : पखेटा र पुच्छर । वेग : पखेटा, पुछ : पुच्छर

डाडि : दाह्री ।

छिचरो : पातलो ।

गर्धन्या (गधंन्या ?) : ठूलो गर्धन भएको

मतिया रातो : मोतिया रातो (?)

पीहलो : पहेँलो ।

कलुवा : कालो रङको

वाना : प्रकार

बिड्ला)
सुर्पा) बाजका पुच्छरका
कोड्या) प्रकारहरू
पिपल्पात्या)

टंकारि)
नटंकारि) बाजका
गोपडि) विशेषताहरू
मोरावो)

माथो : टाउको ।

नाप : नाक ।

जुधा : जुङा ।

तलिवाटका : तलतिरका ।

देषिय : देखिन्छन् ।

फुल्सीकार)
सिकार)
फुलमुडो) ओरांगनां मध्ये
घुल्मुडो) बाजका विभिन्न
पाटन्यासिकार) श्रेणी
मध्यमसिकार)
षस्र्या)

साफा : साँप्रा ।

कसेरि : एकथरी बाज

कउला : कमला ।

सप्र : सप्रन्छ ।

कुक्र : कुकुर ।

मुदो : बन्ध ।

षर्सा : खस्रा ।

नख : नङ ।

ननुयाका : ननुहेका ।

पोष : प्वाँख ।

एका गोलिभित्र: एक गोलोभित्र। यहाँ 'एका'निकै महत्वपूर्ण छ। अचेल पनि हामी 'एकाघरका', 'एका-देशमा' भन्छौं। यो हो '*एको' को तिर्यक रूप। अचेल 'एक' वाची' *एको नेपालीमा जीवित छन। कुनै ग्रन्थमा पनि यो पाइएको छैन।

★

४७

दैवज्ञ ज्योतिनरसिंह

तुलसी-स्तव (सं १८६६ असार)

स्वस्ति श्रीगणपतीभ्यो नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

सदानन्द ऋषिले ऋषेश्वरहरुथि आग्या गऱ्याछं – "हे ऋषिश्वर हो, रहस्य पदार्थ सुन । जो कोहि पुरुषले स्त्रीजनले तुलसि भनि स्मरण गर अनदेषि परमेश्वर संतुष्ट हुन्छ पापको नास पुन्यबन्त हुन्छ । विशेष कलियुग-महा तुलसि जस्ता भनि जस्–कसैले तुलसिको मंत्र जाप गर त सो मोक्षपद जांछं ।

'संसार लोकले तुलसीको नित्य दर्शन पूजा गर । तुलसिको स्मरण गर । एक पत्र देष्यापार कोटि गोदान गऱ्याको पुण्य हुंछ।'

"जस् कसैले शुचिस्थानमहा सालिग्राम-स्थापना गर तुलसि लाव त उस भूमिकन पुंन्य भूमि भनिया । जो कोहि गर धन्य पुरुष भनिया ।

"जस् कसैले श्रीकृष्ण ठानिकन भूमिमहाँ तुलसि लाउंछ गोडना गछं हस्त जो कहिये सुनका ।

"जस् कसैले तुलसीका पातले परमेश्वरको पूजा गर परमेश्वरका अति पृय हुंछं ।

"जो पुरुष भैंकन मंडल वनाउंछ तुलसिकी देवल वनाई अनेग चित्रविचित्र तुल्याउंछ सो प्राणि मोक्ष पदविकन जांछ ।

"जस् कसैले स्नान दान ध्यान अन्नप्राशन गऱ्या पनि परमेश्वरको गऱ्याचाहि तुल्लसिको कीर्त्तना गर । सो अधिक पुण्य छं ।

"तुलसिका जराको माटो सर्वांग लेपना गर, परमेश्वरको पृय हुन्छ । माटो लायाका हार अति पवित्त हुछ !

विशेष शब्दहरू

घऱ्याडि : घरेडी ।
गोठकटघारा : गोठकटेरा
दादो : डाँडो ।
कूरो : घर; कुलो ?
वातो : बाटो ।
कवोनो : कुनै ।

सूचना—पहिलो डफ्फा संस्कृतमा छ, चार, भाइ जस्ता शब्द मात्रै नेपालीमा छन् । दोस्रो डफ्फा नेपालीमा छ, तर मैथिलीको पनि प्रयोग छ । तेस्रो डफ्फा नेपालीमै छ, तर व्रजभाषाको पनि प्रयोग छ । यो कागत नेवारी लिपिमा पाइएको हो ।

२७

(जय) प्रतापमल्लदेव

रानीपोखरी शिलालेख (सं. १७२७)

ओम् । श्री ३ कालिकायै । शस्त्रशास्त्र संगीतादिसकलविद्यापारंग महाराजाधिराज नेपालेश्वर विदाधचूडामणि सकलराजचक्राधीश्वर श्री श्री राजराजेन्द्र कवीन्द्र जय प्रतापमल्लदेवन श्री श्री श्री परमेश्वर परमेश्वरी ब्रह्मभूमिनेमकृतं ।

अत: परं भाखा -श्री श्री जय प्रतापमल्लदेवन आफुले सास्त्र हेरिकन असंख्यात पुन्य देखिकन निकसिकन गंगा आदि नाना तिर्थको जल लेइकन महाराजाधिराज नेपालेश्वर राजराजेन्द्र श्री श्री जय चक्रर्त्तेन्द्रमल्लदेवको नामले वनायाको पोषरिमाहा राष्याको छ । श्री वारानशिको गंगाजल, श्री वैद्यनाथको गंगाजल, श्री वाग्मतिको जल भारि १०६४१, श्री शंषमुलको जल, श्री पनति तिर्थको संगमको जल, श्री गंडकीको जल, श्री कौशिकिको जल, श्री सुन्दरी नदिको जल वहाइकन पोषरि भऱ्याँ । श्री नीलकंठको जल भारि ६३५, श्री विष्णुमतिको जल, श्री विश्वनाथको जल वहाइकन, आफुले संकल्प गरिकन पानि राष्यो । श्री तेवायको जल, श्री वागेश्वरको जल, श्री मनसतिको जल, शंङ्खदहको जल, श्री कागेश्वरको जल, श्री वाग्मतिनाभको जल, सपनतिर्थको श्री जल, श्री कोमतिको जल, श्री झान्हुटुको जल, श्री वालानिलकंठको जल, श्री त्याङाको जल, श्री मशिलको जल, श्री थयपि जल, श्री सप्तकौशिकिको जल, श्री तौदहको जल, श्री कटुवालको जल, श्री मातातिर्थको जल, श्री इन्द्रदहको जल, श्री गोकर्णको

अवर आखाजले खिजिकीयाहलाई पाया अवर

१० खिजिकीयाहले मनाशेहलाई पाया अवर मनाशेहले

११ आमोनलाई पाया अवर आमोनले योशीयाहलाई पाया अवर योशी. याहले याकिमलाई अवर उसका भाइयोंलाई पाया अरु पनि बाबेलमां ले जानेका समय याकीमले

१२ यिकोनीयाहलाई पाया । उन्होका बाबेल पुगेपछो यिकोनियाहले शलातिएललाई पाया अवर शलातिएलले

१३ जिरुबाबललाई पाया अवर जिरुबाबेलले आबीउदलाई

१४ पाया अवर आबीउदले एलीयाकिमलाई पाया अवर एलीयाकिमले आजुरलाई पाया अवर आजुरले सादोकलाई पाया अवर सादोकले आकिम-लाई पायो अवर आकिम

१५ ले एलिउदलाई पाया । उहांपछी एलिएजेरला

१६ ई पाया अवर एलीएजेरले मतनलाई पाया अवर मतनले यआकुबलाई पाया अवर यआकुवले युसफलाई पाया । उ मारियाका पुरुष कि जस्देखि यिशुको जन्म भयो कि जो ख्रीष्ट नामजादा भयो ।

१७ उस्देखि अबूराहामदेखि दाउदसम्मो सबमुठ चौदह पुश्ता अवर दाउ-देखि बामेलमां ले जंजालसम्म चौदह पुश्ता अवर बावेलमां ले जंजालसम्म ख्रीष्टतक चोदह पुश्ता ।

१८ यिशु ख्रीष्टका जनम एस्तो थियो । उसकी आमा मारिया युसफलाई भाषा गन्यापछि उ दुई भेटनाका अघि उ धर्म्मा–

१९ त्मादेखि गर्भ जानी गई । उस्को स्वामी युसफ साधु भइकन अवर प्रकाशमा उस्लाई कलंकीनी गराव्नेकन मर्जी नगरि

२० कन उस्लाई लुकायकन छोडनकन मनमा आंटचो । तर उ उस्माथी सुर्ता गर्दा देख ईश्वरका दूतले स्वप्नमा उस्लाई दर्शन दियाअवर कह्यो कि हे दाउदका पुत्र युसफ आफ्नी स्वासनी मारियालाइ लीनकन नडरो, क्याहा तस्मां

२१ जो जनम्यो उ धर्मात्माले छ । अरु पनी सो छोरा जनमाव्ली अवर उस्का नाम तं यिशु राखनिस, क्याहा सो आफ्ना लोगलाई उन्का पापदेखि उद्धार गर्ला ।

२२ इ सर्भ भयो कि ईश्वरकी इन् कुरा पूगा हो कि यो मयीले

२३ भनीयो कि देखो एवटी छोरी गरभा होली अवर छोरो पाव्ली अवर सो उस्को नाम एमानुएल राख्लि अर्थात् ईश्वर हामोसंग ।

२४ इस्पछि ईश्वरका दूतले उस्लाई जस्तो भनेथ्यो युसफ्ले नीददेखि विउझिकन तेसै गरीकन आफ्नी स्वासनीलाई

२५ लिया । तर उस्का अघिला छोरा जन्मेका अघी उस्लाई स्वास्नी झैं जानेनन् । उस्पछि उस् छोराका नाम यिशु राख्यो ।

(मदनपुरस्कार पुस्तकालयबाट)

विशेष शब्दहरू

पुरुषा : पुर्खा ।	भाषा गन्यापछि : वचन दिएपछि ।
पोस्तक : पुस्तक ।	भेटनाका अघि : भेट्नुभन्दा अघि ।
इयो : यो ।	गराव्नेकन : गराउनलाई ।
अवर : और (अनि)	लुकायकन : लुकाईकन ।
यआकुब : याकुब ।	लिन्कन : लिनलाई ।
अरु पनी : साथै ।	नडरो : नडराऊ ।
रेखयआम् : रेहयाम ।	क्याहा : किनभने ।
भाइयोंलाई : भाइहरूलाई ।	जन्माव्ली : जन्माउली ।
ले जानेका समय : लाने वेलामा ।	इन् कुरा : यी कुरा ।
उन्होका बाबेल पुगेपछि : उनीहरू बाबेल पुगेपछि ।	मयीले : मैले ।
	देखो : हेर ।
पुरुष : लोग्ने ।	एवटी : एउटी ।
नामजादा : नामक ।	गरभा : गर्भवती ।
दाउदसम्मो : दाउदसम्म ।	हामोसंग : हामीहरूसंग ।
चोदह : चौध ।	इस्पछि : यसपछि ।
ले जंजालसम्म : लौ जाउन्जेलसम्म ।	जानेनन् : थाहा पाएनन् ।

–०–